

Valójában Zelk Zoltán verseskötete úgy is olvasható, mint egy verses önéletrajzi regény. Az egymást követő darabokból a költő életrajza bontakozik ki, akár egy lírai regényből. A kötetet, mint önálló, magasabb kompozíciót az önéletrajz elve, a kronologikus és emlékező előadás szervezi. Ebben a tekintetben Zelk Zoltán könyve korunk magyar irodalmának önéletrajzi regényeivel, Déry Tibor *Ítélet nincs* és Vas István *Nehéz szerelem* című emlékirataival tart rokonságot. A vállalkozást ónála is a visszatekintés, az önvizsgálat és a számvetés fűti; az az igény, amely a megélt sorsról akar mérleget készíteni. Az önéletrajzi műfajok, mint ezt Déry és Vas műve is igazolta, áthangolódtak, átalakultak az idők során. A klasszikus önéletrajzi regény erősen intellektuális jelleget kapott, az „esszéregényhez” közeledett (mint ahogy az *Ítélet nincs* és a *Nehéz szerelem* is „esszéregény”). A verses önéletrajzi regény, amelynek klasszikus formája nálunk olyan művekben jelent meg, mint Arany János költeménye: a *Bolond Istók* és Arany Lászlóé: *A délibábok hőse*, viszont „lírizálódtott”, a lírai költészethez hasonult. S legfeljebb verseskönyvszerkesztő-elvet jelentett, áttételesen a verseskötet magasabb struktúrájában jelentkezett. Ebben az értelemben lehet „verses önéletrajzi regénynek” tekinteni az *Ahogy a kötélhányósok* című kötetet is.

Zelk Zoltán új verseiben gazdag epikus anyag, ha tetszik, önéletrajzi információ található. E versek eredendő költészetét mégsem pusztán a festői kép szerkezete, a szürrealisztikus-álomszerű kompozíció okozza, hanem vallomásos, meditatív karakterük is. A színesen és pontosan festett emlékképeket mindig lírai meditáció zárja le. Az álomszerűségükben is szemléletesen felrajzolt képek körvonalai és méretei hirtelen kitágulnak, a jelenet kozmikus dimenziókba emelkedik. Az *Ezerkilencszázhuszonnégyben láttam* című vers például régi emléket idéz, hat cigányasszony önélelédtt táncát a családi ház udvarán. Aztán a kép hirtelen átvált valami egyetemes jelentésbe, a létezés szomorúságát fejezve ki. A cigányasszonyok lerogynak a fáradtságtól, és zokogni kezdenek: „zokogni kezdtek, s oly fekete szájjal, / oly világrepesztő vonítással / zokogták át az alvadt éjszakát, / akár az isten, / ha zokogni tudna, / mintha zokogni tudnának a fák!” S idézhetnők a példákat tovább. A meditatív záradék mindig a költő mai közérzetére, szorongó tudatára utal. Arra, hogy ma már a testi szenvedéssel, a hanyatló erővel, az elmúlás kísértő árnyaival kell küzdenie.

Ez a küzdelem nem jár mindig a vereség érzetével, a létezés elégikus szomorúságával. A *Bolond szájából bolond dal fúj* ciklus árulja el, hogy Zelk Zoltánban mennyi életkedv feszül, milyen bölcs iróniával és humorral tudja szemlélni a világot, saját helyzetét. És van verse, a *Győzelem*, amely arról tanúskodik, hogy a múlt idézése mellett a jelen derűsebb pillanatairól is talált szavakat. Arról a bölcs egyensúlyról, szelíd harmóniáról, amelyet az öregség hozott. Új verseiről szólván, talán ezzel a költeménnyel búcsúzhatunk: „Ha átgázolva a tengereken, / az öregség csuszamlós / földrészét megtalálod, / visszanezve, látod: / az ifjúság / fölbokrétázott csillagok alatt, / mindig zöld évszakokban járva, / zsákmánnyal megrakott napokkal is / kudarc kudarc kudarc — / megöregedni! / az a győzelem.” (*Szépirodalmi*, 1975.)

POMOGÁTS BÉLA

A mai poétára

VERESS MIKLÓS: BÁDOGKIRÁLY

Veress Miklós első kötetében (*Erdő a vadaknak*) már biztonsággal komponált versekkel ismerkedhettünk. Bizonyosságot szerezhettünk arról, hogy költő: képekben lát, zenében gondolkodik és fontosat akar mondani. Újszerű formákkal, szokatlan észjárással nem lepte meg olvasóját, de nagyon sokféleképp szólalt meg színvonalá-

san. Nem egy-egy költő vagy költői irányzat hatott rá, hanem úgyszólván a magyar líra egész örökségét igyekezett újraélni.

Megvallom, először zavarba ejtett ez a sokféleség, ez a tanulékonyosság. A kitűnően gördülő, pazar szókinccsel áradó, nagy sodrású, mégis finoman kikalapált versmondatok mögött éreztem a személyiség jelenlétét — de inkább sorsában, hitében, akarásában és poeta doctust ígérő fölkészültségében, mintsem a hang eltéveszthetetlen karakteristikumában. Mestereivel — régiekkel és újakkal — egyrangút vagy majdnem egyrangút már tudott: az *Átváltozásokat* Ágh István is írhatta volna, a *Babits* című szonettet a Nyugat nagy költőjének valamelyik ősz halántékú tanítványa; a *Mikrokozmoszt* pedig akár Weöres, de ezúttal egy olyan Weöres, aki a személyiségnek nagyobb jelentőséget tulajdonít, mint az igazi. Veress Miklós személyisége határozottan jelen volt a versekben, de nem a formák, nem a stílus jellegzetessége által, hanem a szándék megmutatásával, sors- és életrajzával, költői önarc-képével. A *Köd és arcok*, a *Megjelöltek*, az *Óda a könyörtelenséghez* és az *Ikon fekete Krisztussal* azonban oly magas színvonalon valósította meg személyiségét ezen az elsajátított nyelven, hogy velük már kilépett a jó tanítvány iskolapadjából: ilyen teli tüdőből csak az énekelhet, aki nemcsak megtanulta a versírást, hanem a személyiségét is hozzáadta.

Négy remekbe szabott vers már elég, hogy szerzőjét ne csupán „tehetséges fiatal költőnek” tekintsük, hanem nagykorú poétának tartsuk. (A látszólag igénytelenebbek közt is akadnak olyan ékszerek, mint például a *Rondó*.) Óvatos bizalmatlanságomat az okozta, hogy a „nagy vers” igényével írott poémái némelyikében gyakran merített a hatvanas évek közepe táján országosan elterjedt költői köznyelv fordulataiból. Gondolattársításai sokszor kapcsolódtak a történelmi sors ezerszer idézett közhelyeihez — bár ez nem jelent minden esetben egyúttal nyelvi közhelyet. Nem győzött meg arról, hogy valódi lírai élmény táplálja a „latinok szlávok magyarok”, a „huszok és dózsák”, a „tüzes-abroncsok”, a „zápolyák horthyk hitlerek” meg a „dózsa-kezek kaszái” fordulatait. Szerintem ezekre éppúgy illik a Bata Imre által emlegetett *historizálás*, mint Veress Miklós bármelyik kortársára, vagy akár elődeire, például Váci Mihályra. A historizálás persze nem okvetlenül hiba. Historizált hiszen Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Ady, József Attila is, Illyés is, bőven! A történelemről is elmondhatjuk, hogy „közös ihlet”, akárcsak a nemzetről, hiszen a nemzet történelmi fogalom. Kérdés, hogy a költő, részben a korszerűtlenné vált hagyománynak, részben a divatnak engedve, *allegória* formájában veti-e oda versébe a történelmi példát — vagy maradjunk ennél a szónál: *példálódik-e* a történelemmel — vagy pedig személyes élményévé, s így *szimbólummá* növeli-e. Nemzeti költészetünkben csupán egy példát. Amikor Ady azt írta: „Ülj törvényt, Werbőczy” — pontosan kifejezte, hogy még mindig a középkori, feudális állapotok uralkodnak Magyarországon. Jogosan helyezhette szembe vele tehát azt is, hogy „Dózsa György unokája vagyok”. Amikor Veress Miklós azt mondja, „ki őseiben nem élte végig / az egy-utat az összeroppan / s nem ér el jövőnkig soha” — a szó esztétikai értelmében is igazat mond. De amikor néhány sorral odébb ezt olvassuk: „kulturált robotokban / zümmög a rabszolgák kórusa” — nem érzékeli, nem érzékelteti a rabszolgák robotja és az elidegenítő futószalag-bérmunka sarkalatos minőségi különbségét. A történelmi régmúlt példáit még versben sem elég végiggondolni ahhoz, hogy mai gondjainkat megemésszük.

De nézzük második kötetét, a *Bádogkirályt*, miként lépett előbbre ez a nagyra hivatott költő. Először is illusztrálni szeretném egyetlen sorával, milyen nagyfokú érzékenységgel és képzelőerővel alkot költői képet. A szavaknak nemcsak helyi értékét, hanem gazdag jelentéstartalmuk, vagy éppen többértelműségük ág-bogát is elsőrendűen ismeri: „te griffmadár ki héjazol velem” — ebben egyaránt benne foglaltatik a „valakire hajaz” (hasonlít) és a „valaki fölött héjaként köröz” fogalma. Vagyis két, egymással ellentétes gondolat feszül szembe ugyanabban a fél mondatban.

A részletszépségek fölmutatása azonban olyankor elsőrendű kritikus feladat, ha egy poeta költő voltát akarjuk bizonyítani. Veress Miklós erre már nem szorul: koncepcióját érdemes mérlegre tenni. A történelem idézése továbbra is egyik leg-

fontosabb módszere. Olyan személyes érdekelttségű versében is, mint a *Szereltem*. Családfáját és szerelmeit írja meg benne, kihagyásos, szürrealisztikus eszközökkel, s ezektől mégsem bonyolultabb a költemény, hanem — legjobb strófaiban — tömörebb és így kristályosan egyszerű, mint a népdalok. Látomásos forgatagban jelennek meg a nőalakok, mind a maga arcával, de ugyanazon szubjektív élmény kiváltóiként: „egy testben mégis másban”.

Nem annyira a népköltés, mint inkább a nemzeti költészet archaikumához kapcsolódik Veress Miklós. Újabb líránkban jelentős költők gyakran élnek az archaizálás módszerével. Az egyiknél nem egyéb, mint visszavágyódás a romolhatatlan versek régies nyelve iránt: a ma beszélt köznyelvtől eltérő szóhasználat, mondatszerkezet, igeidő, s a többi patina, a költészet igazának időt lebíró állhatatosságával hat a mai olvasóra. A másiknál ős- és példaképkeresés, erkölcsi-gondolati szellemidézés, a tradíció és hegemonia ápolása. A harmadiknál játék, az *én* kipróbálása különféle szerepekben, esetleg a személyiség önmegsemmisítése, idegen lélekbe költöztetése, elfordulás a mától. Olykor nem több, mint stilizálás, a szókincs és a köznyelv tágítása — a gazdag arzenál egyik eszköze a többi között. Veress archaizálásáról ezek közül csak azt nem mondhatjuk el, hogy a személyiség semlegesítésére törekszik, s elfordulásra korától.

Az archaizálás különféle szándékai közül egyiket sem helyezhetjük a másik elé. Éppúgy, ahogy a historizálás is csak kinek-kinek egyénisége, vérmérséklete és művészi elgondolása függvényében mérlegelhető igazságosan. Az, hogy Veress mintegy kívülről illeszti verseibe az archaikumot s a történelmi utalást, még semmiféle hátrányt nem jelent azokkal szemben, akik személyiségükben fedezik föl a magyar történelem és a népi-nemzeti kultúra örökségét, mint valami sorsmeghatározó átkot és gyönyörűséget. A magyar líra múltja arra int, hogy sokszor épp azok a költők voltak a *cselekvők*, akik eszmélkedésük idején magányosak és hontalanok, „gyökértelenek” voltak. Például József Attila.

Aki a klasszikus népi közösségből jött, annak a magyarság, az etnikum szinte természeti adottság: a *szülőházát* a *szülőfölddel* azonosítja. Aki viszont nem érez maga alatt ilyen talajt, az keresi, és így szerencsés esetben nagyobb szenvedéllyel és átfogóbban sajátítja el az egész magyarságot, mint örök problémát: annak a magyarsága feladat lesz, s nem megoldás. És így egyúttal szenvedélyesebb kritika tárgya is.

A „Somogyvilágnak” alighanem életreszóló kötelekeket köszönhet Veress Miklós. De magyar, horvát, s — ha jól értem versét — osztrák ősei, számtalan lakóhelye, vándorlása a közép-európaiság tudatát jobban elmélyítette benne, mint számos kortársában. Ennek köszönheti, hogy magyar költőnek valla magát, két vékony verses-könyve tanulsága szerint rendkívül szerteágazónak tekinti feladatát. Ezért látom egyelőre eklektikusnak a nagy vállalás folyományaként költői formavilágát. És ezért lett középponti témája a költészet maga. Nem a formák, nem a stílus, hanem az ars poetica, a költőelődök sora, a költészet mint sors és küldetés.

Legfontosabb verseit — a *Csillagtűz* ciklusban — Petőfi szelleméhez írta. A *Könyörgő-átkozó* formai bravúrja külön említést követel. Kiváló formaérzékét dicséri, hogy az oldott, szabálytalan hosszúságú verssorok maradéktalanul földézik a Balassi-strófa ritmikai hangulatát; Veress a magyaros verset nem cezúrákban számolja, hanem periódusokban gondolkodik, a logikai hangsúlyt tekinti mértékadónak, s a lélegzétvételt zenei szünetjelnek.

A *Szikrák Petőfi pipájából* és az *V. Ferdinánd felszólamlása* is kitűnő teljesítmény. Az előbbi pontos jellemzés Petőfiről, az utóbbi kitűnő szatíra ellenségeiről — a császár könyörgése-fenyegetőzése Petőfi szellemi-politikai súlyának hiteles lenyomata. E ciklusban számomra a *Széchenyi ismeretlen levele Petőfi Sándorhoz* jelenti a vívmányt. (Veress Miklós eklekticizmusa és költői feladatvállalása tudatában különösen fontosnak érzem a teljesítmény és a vívmány megkülönböztetését.) Nem az itt a vívmány, hogy versben dolgozva föl a történelmi tényt, miszerint Széchenyi elborult elmével fiának hitte Petőfit, ahogyan a „nemzethalálhoz” vezető forradalom

és szabadságharc is a saját reformkori tevékenységének következménye volt háborgó lelkiismerete számára. Ez még nem volna több, mint a történelmi lecke dicséretes teljesítése. A téma nagysága mellett még mindig kismesteri alkotás maradna. De itt sokkal többről van szó. Két alternatívát helyez egymás mellé: a lángoló forradalmár és a kiábrándult, kozmikus válságba jutott reformpolitikusi egzisztenciáját. Kitűnő lelemény, hogy a kései Vörösmarty kulcsszavaival jellemzi Széchenyit: „megőrlés és kétségbeesés” fenyegeti, „sárkányfogakkal vettettem ezt az országot teli”. És az is telitalálat, hogy a *Felhők* és *Az örült* Petőfijét idézi: „e férges bolygót fölrobbant-hatod”. A ciklusban elfoglalt helyi értéke folytán a vers egyesíti a vívódó magyarság és az életre lázító magyarság alternatíváját.

E kettősség végighúzódik Veress egész eddigi útján: swifti, bulgakovi keserűség, berzsenyis, vörösmarty, széchenyis undor és depresszió, és petőfis, ostorozó jobbítani akarás váltakozik magatartásában. S ez a kétféleség sokkal súlyosabb a mérlegen, mint nyelvi-stiláris eklekticizmusa. (Mint a Széchenyi-versnél is láthattuk, a parafrazáló módszer a legsajátságosabb kifejezés szolgáltatára is alkalmas lehet.) Nem az a gondom, hogy a *mindent vagy semmit* kérdése foglalkoztatja — hiszen a maga módján ilyen akarással, ilyen kétségekkel és fatalizmussal álltak a társadalmi harc élére legjobbjaink: Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty, Ady, bizonyos értelemben még József Attila és Illyés Gyula is. (Pontosabb is, ha így fogalmazok: ha a *Mindent* nem akarhatjuk, akkor a *Semmit* akarjuk.)

Arról van szó, hogy szerintem Veress — egy-két kiemelkedő verstől eltekintve — egyik alternatívát sem gondolta korszerűen tovább, mint elődei. S itt nagyon szükségesnek érzem hangsúlyozni: Veress Miklós maga hívja ki költészetével szemben a felsőfokú kritikusi várakozást és igényességet. Feszíti, gyötri a hivatás tudata és a küldetés láza, de még ritkán jutott tovább azon, hogy továbbra is *kell* a magyar nép legvégső reménysége, az igazmondó, protestáló, minden fontos kérdést fölvető költészet; hogy *kell* a magyar költő, ez a szent voluntarista. Verseinek heroizmusa egyelőre nem több, mint a magyar líra hagyományos heroizmusának igenlése. Ropant erőket halmozott föl már, olyanokat, hogy birtokukban képes lenne kimondani az idült gondokat. Amit eddig mívelt, az többnyire a nemzeti líra (és olykor a világirodalmi példák) önmagára-vonatkoztatása, nem annyira önkifejezés, mint inkább magas színvonalú stilizálás, ha mégoly lendületes és magával sodró erejű is.

Az első kötetben főleg a szubjektívabb érdekeltsgű költemények, az egzisztencia közvetlen fenyegetettségét kimondók mutattak kiutat ebből az állapotából. A másodikban az objektívabb felfogásúak ígérnek eszmei magasodását. A Petőfi-ciklus mellett különösképp azok, amelyek Benjámin László nemzedéki utóvédharcos költeményeivel rokoníthatók. (Benjámin: *Mit csinál a fiú?*, *Búcsúbeszéd*, *Szocialisták* stb. Veress: *Fillérvitézek*, *Interjú*.) Igen fontos állomása fejlődő költői önismeretének a *Bádokkirály* nyitánya: *A néhai poétára*. Itt ébredt rá, hogy alkata számára a vers már nem az önkifejezés eszköze elsősorban, hanem feladat. A költészet — a múlt poétáitól eltérően — „szakma” lett; az ellenség nem szemből támad, hanem hátulról vagy *belülről*; a mai poéta már nem tud olyan egyértelműen, „egy-torkúan” dalolni, mint a néhaiak; a személyiség szétforgácsolódik, a világ egyre áttekinthetlenebb, az igazság csak paradoxonokban mondható ki, a „virtus” hatálytalan és hitetlen. Veress a nehezebb utat választotta. Ahelyett, hogy belenyugodna az egyéniség szétforgácsolódásába, s ennek tetszetős megjelenítését tűzné ki célul — megpróbálja rekonstruálni a reá hagyományozott örökséget. Tudja azt is, hogy nem érheti be a régiek parafrazálásával. De mindeddig nem volt módja, elszánása, hogy nyelvezetét kikristályosítsa. Hogy ne csak szabatos és sokoldalú legyen, hanem új nyelvi jelenséggé integrálja stílusát. Hogy ne érje be az objektív módszer kísérleteivel, melyek többnyire elszakadnak nemzeti-klasszicista vállalásától, hanem ehhez a vállalkozáshoz teremtsen új formanyelvet. A modern líra „kismesterei” közül számosan szereztek hírnevet azzal, hogy egyetlen, szerény és ösztövr formakoncepciót fejlesztettek a tökélyig. (Más lapra tartozik, hogy ezek a költők egy idő után megrekednek, s olykor hosszú évekre, vagy véglegesen elhallgatnak, esetleg az íráskényszernek engedve, újabb koncepció híján fölhígnak.) Veress *A néhai poétára* konzekvenciáit

egyelőre csak egy-két magányosan álló vers erejéig vonta le. Szinte minden kipróbált — mások által kipróbált — irányban tágítja lehetőségeit, de sokfélesége nem lehet számára formakoncepció, mint az egyéniség teljes megsemmisítésére tudatosan törekvő Weöresnél. Kettejük különbsége a költő létébe vág. Weöres éppen az által vált a legszuverénebb költővé, hogy személyiségfeloldásából költői elvet formált. Veress Miklós viszont elkötelezett lírikus, s mindaddig nem követheti Weörest, amíg sorsát a társadalmi cselekvéshez köti. A Semmi akarása csupán a Minden akarása árnyékaként, kontrasztja- és ellentétezésaként szerepelhet verseiben. Úgy, mint Adynál, József Attilánál.

Úgy vélem, további fejlődés számára nem a közhelykritikák szokványjavallata kívánkozik ide. (Már amennyiben hinni lehet abban, hogy a kritikus javallatát megfogadják.) Nem az „egyetemesebb mondanivaló” vezetheti messzibbre — nem is hiszem, hogy választhatna egyetemesebb témákat, mint második kötetében. A stílusváltozatosságának fokozása sem megoldás. Egyfajta stílust erőltetni úgyszintén annyi volna, mint szíves eligazítás a zsákutca torkolatába. Szívesebben mondanám: a költő ismerje föl lehetőségeit és korlátait korunkban, s a hagyományból ne azt válassza ki, ami szép és hasznos volt a maga idején, hanem azt, ami ma fontos. És ami nem igazán fontos, azt vesse el könyörtelenül. A kötet utolsóként leütött akkordja: „boldog ki e népek lehet prédikátora”. A benne rejlő ígéret várja beváltását. (*Szépirodalmi*, 1975.)

ALFÖLDY JENŐ

Kenyeres Zoltán: Gondolkodó irodalom

Ez a könyv nem pusztán a fiatal magyar irodalomtörténész-nemzedék egyik leghatásosabb képviselőjének kitűnő tanulmánykötete, hanem áttételesebb jelentősége is van, mert nagyon jól reprezentálja egy fontos tudományfejlődési folyamat eredményeit. A *Gondolkodó irodalom* meggyőző bizonyítéka, szép igazolása annak, hogy mindazok az esztétikai és irodalomtudományi viták, amelyek az utóbbi két évtizedben lezajlottak nálunk, a lényegre tekintve nem a pusztába kiáltottak, hanem érzékeny és értő fülekre is találtak, volt értelmük és eredményük, hasznosan alakították többek között a fiatal irodalomkutatók szemléletét, tájékozódását és módszertani felkészültségét. A másik, a szubjektív oldalról közelítve pedig beteljesült ígéret ez a könyv arra nézve is, hogy a fiatalabb generáció az irodalomtudományban sem lesz méltatlan elődeihez, megvan a kellő tehetsége, tanult az előtte járóktól s — relatíve persze — egyenrangú alkotóként felzárkózik hozzájuk, mindinkább részt vállal a tudományág fejlesztéséből.

Ezeknek a kedvező objektív és benső adottságoknak szerencsés találkozására az egyik legjobb példa Kenyeres Zoltán kötete. Ha a terjedelem szabta kereteken belül választ keresünk arra, hogy mivel érdemli ki ezt az elismerést, több fő tulajdonságát emelhetjük ki úgy, hogy sorrendünk nem hierarchikus, hiszen mindezek együttesen adják az értéket nála, noha külön-külön sem lebecsülendők.

Kenyerest egyszerre jellemzi az érdeklődés sokfélesége és a tárgyi tudás alaposága, felkészültsége egyformán extenzív és intenzív. A tartalommutatót átfutva ugyan várakozással és kíváncsisággal vegyes kételkedés fog el bennünket, hiszen a tárgykör nagyon változatos; az olvasás azonban vitathatatlanul meggyőz arról, hogy Kenyeres írásai sehol sem felszínesek, nem ismeri a rutinmunkát, József Attila kritikai szemléletéről, Lukács Györgyről és Illyés Gyuláról ugyanolyan elmélyülten és tényismeretbeli megalapozottsággal ír, mint Weöres Sándor lírájáról vagy költői műfordításunk negyedszázadáról.